

A DOBRUDZSAI LIPOVÁNOK

Tizenöt éve annak, hogy nyelvészeink felfigyeltek a Románia területén élő lipovánokra és arra ösztönözték a főiskolákon orosz nyelvet tanító tanárokat, hogy kutassák fel az ország területén élő lipován településeket, tanulmányozzák múltjukat, nyelvjárási sajátosságait, életmódjukat, ősrégi népi kultúrájukat. Sok szakdolgozat látott napvilágot, de nagyon kevés az, ami az olvasók szélesebb köréig is eljutott. Ezért úgy érezzük, régi adósságot törlesztünk, amikor megpróbáljuk közelebb hozni ezt a szorgalmas kis népcsoportot a magyar olvasóhoz, aki csupán annyit tud róluk, hogy oroszok, valahol a Duna-deltában élnek, híres halászok, és az ország építőtelepein megbecsült munkások.

*

A lipovánok eredetük szerint nagyoroszok, akik több mint kétszáz éve élnek hazánk területén, kisebb-nagyobb falvakban és városokban. Településeik száma, melyek nagy része Dobrudzsában, más része pedig Suceava és Iași környékén található, ma már meghaladja a harmincat. Vannak városok, mint például Brăila, ahol a lipovánok egész negyedet kepesítenek be.

Írott forrásaink, így például az *Enciclopedia română* szerint is a legrégebb lipován településeket — északon a Suceava és Iași környéki Lipoveni-t (régén: Socolinți) és Dumascát, délen, Dobrudzsában pedig Sarichioit a XVIII. században alapították. A többi településről viszont csak a XIX. századtól kezdve vannak biztos adataink.

Lakóik, bár lipovánoknak vallják magukat, elég keveset tudnak eredetükről, múltjukról; mégis határozottan állítják, hogy ősük oroszok voltak, és a cári Oroszországban éltek. Így például Tyirentyi Bapkin, 71 éves sarichioi-i lakos meg van győződve arról, hogy ősük Oroszországból menekültek hozzánk, s még azt is tudni véli, hogy a török uralom alatt lévő Romániába (értsd Dobrudzsába) jöttek.

Menekülésüket kimondottan vallási alapon indokolják. Mivel a régi hitet védték, Kulik Annak, 48 éves háziasszony szerint, aki a dobрудzsai Slava-Cercheză községben él: *p'etru* (román hatásra *Petru* lett az orosz *Pjotr*ból) *v'iliki nas praynal*, vagyis: Nagy Péter elűzött bennünket. Nem tudják, hogy a kiváltó vallási okot mélyreható társadalmi, politikai és gazdasági ellentétek szülték.

A XVII. század folyamán a nemrég még súlyos gazdasági és társadalmi válságokkal küzdő jobbágytartó orosz állam megerősödött. Alekszej Mihajlovics cár különféle intézkedésekkel igyekezett megszilárdítani hatalmát, erősíteni, egységessé tenni az orosz egyházat, amelynek segítségével merész politikai álmait szeretne volna valóra váltani.

Nikon pátriárka a cár utasítására 1667-ben zsinatot hívott össze, amely elhatározta, hogy felülvizsgálják az összes egyházi könyveket, és összehasonlítják őket az eredeti görög szövegekkel, mivel a pontatlan fordítás következtében az orosz és görög ortodox egyházi szertartásban eltérések jelentkeztek. Alekszej Mihajlovics cárnak, aki magát a görög császárok utódjának tekintette, s arról álmodozott, hogy kiúzi a törököt Bizánc fővárosából, az volt ugyanis érdeke, hogy a két egyház közötti különbségeket kiküszöbölje. Ez viszont az egyházi szertartások megváltoztatásával járt, ami nagy ellenállást váltott ki az alsópapság, a „régí hit“ védelmezői részéről. A régi hit egyébként rövidesen annak a zászlónak a szerepét kezdte betölteni, amely köré elnyomott jobbágyok, gazdaságilag korlátozott kereskedők, elégedetlen kézművesek és bojárok is tömörültek.

Az egyházban szakadás (oroszul *raszkol*) állt be. A régi hit követőit kezdték raszkolnyikoknak (szakadóroknak) vagy sztarovercieknek (óhitűeknek) nevezni, akiket a hivatalos egyház megtorlásai, üldözései bujdosásra, menekülésre kényszerítettek. Sokan külföldre menekültek. Menekülésük kisebb-nagyobb csoportokban és különböző időben történt. Egy óhitű szekta, amelyet Filip (innen a filippovci-filippovane, azaz *lipovane* — *lipovánok* elnevezés) szerzetes vezetett, az ország déli határa mentén húzódó államokban talált menedéket. Így jutottak el a Román Fejedelemségekbe, a török fennhatóság alatt levő Dobrudzsába, az osztrák–magyar uralom alatt álló Bukovinába is, ahol teljes vallásszabadságot élveztek.

A lipován elnevezés keletkezése még ma is foglalkoztatja viselőit, s eredeti magyarázatokkal próbálják indokolni eredetét. Így például a már idézett Tyirentyi Bapkin szerint azért nevezik őket lipovánoknak, mert őseik szegények lévén, hársfakéregből (a hársfa oroszul *lipa*) készült bocskort viseltek. Az idegenek, akik ilyen bocskorokban látták őket, mosolyogva jegyezték meg: *túta id'ót' l'ipavánin*, azaz: itt megy egy lipován. Innen az elnevezés.

Liferi Fidot, 78 éves sarichioi-i lakos az akkoriban még hársfára festett ikonoktól származtatja az elnevezést, akárcsak Marosz Usztyin, 74 éves Slava-Cerchezé közöttiségben élő lipován, aki állítja: *iköny u nás s l'ipy d'élanyji*, va-

Hogy megkönnyítsük a lipován nyelvi példák olvasását, megadjuk néhány betű, illetve jel hangtani értékét és magyar (román) ejtését.

Betű (jel)	Magyar (román) ejtése
γ (g)	h
x	h
ǵ	dzs
c	c
ž	zs
č	cs
š	s
s	sz
j	j
a*	(román) ä
ə	e-i színezetű hang

' (pl. ś) a mássalhangzó palatális jellegét jelzi

/ a szintagmák közti határt jelzi, általában vesszőt helyettesít

// a nyilatkozat végét jelzi, általában pontot helyettesít

~ (pl. ű) hosszú mássalhangzót jelöl

[* műszaki okokból az *a* betű az *a* és *o* fonémák variánsa is]

gyis: ikonjaink hársfából készültek. Ma már nemcsak hársfa-lapokra festenek. A helyi ikonfestő, akit Slava-Cerchezá lakosai tréfásan *baγamás*-nak, „istent-mázolónak“ neveznek, papírt, sőt műanyagot is használ szentkép-festésre.

Egy másik változat szerint, amelyet Sarichioiban a 95 éves Jakov Mihajlov, Slava-Cerchezán pedig a 70 éves Konon Fjoklától hallottunk, őseik a cári Oroszországban egy *lipava*, illetve *lipafka* elnevezésű faluban éltek. Ezért nevezték el őket lipovánoknak.

E magyarázatok nem helytállóak, de mégis el kell ismernünk, hogy értelemre, helyes logikára vallanak.

Az idők folyamán egyre több lipován telepedett le hazánk területén. Benépesedtek a falvak, épültek a bizánci stílusú, hagymakupolás templomok, egyes falvakban kettő is.

Bár a lipovánok már több mint kétszáz éve élnek itt más nyelvű környezetben, mégis megőrizték nyelvüket — az orosz nyelvet, hagyományait, szokásaikat, ősi népviseletüket, a salont, a száráfánt (kötényszerű, hónaljig érő felsőrésszel ellátott bő, bokáig érő karton- vagy selemruha), s a padjovkát (sötétkék posztóból készült, hosszú férfiköpeny), amelyet ünnepeken, főleg templomba menet öltenek magukra. A salont (tarka, virágos keleti kasmírból, szövetből készült női ruha; anyáról leányra öröklődik) évente csak egyszer, legnagyobb ünnepükön viselik. Az idősebb férfiak ma is szakállt viselnek. A házakban (általában három, de több szobából is állhat) fából faragott házioltár és bizánci stílusban festett szentképek vannak, néhol ismert filmszínészeket ábrázoló portrék szomszédságában. A szobákban, állítólag az ikonok miatt, tilos a dohányzás. Feltehető azonban, hogy ezt a szokást nem az ikonok miatt vették fel, inkább a tűzvész elkerülése végett, ugyanis régen a házak fából készültek, s náddal, gyékénnyel fedték be őket. A szabályt még mindig szigorúan betartják, bár ma már földből (vertfal), téglából építik a házakat, a tetőt pedig cseréppel vagy bádoglemezekkel fedik. A nádfedél ritkaságszámba megy.

Szeretik a tisztaságot. Minden családnak különálló kicsi épületben fürdője, gőzfürdője (oroszul *banya*) van. Az udvaron a fehérre meszelt házak folytatásaként gazdasági épületek sorakoznak. A ház előtt virágágyások vannak paddal (a régebben épülteknél a körbefutó tornác szolgál ülökéül), míg mögötte zöldséges, gyakran szőlőskert található.

A Dobrudzásban élő lipovánok földműveléssel, zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, halászáttal, illetve nádkitermeléssel foglalkoznak. Sokan, főleg a férfiak, építőtelepeken, állami gazdaságokban, kőbányákban, idénymunkával keresik meg kenyerüket. Szocialista rendszerünk lényeges változásokat hozott a lipován falvak életébe. Felszámolták az írástudatlanságot; a régi kétosztályos egyházi iskolát nyolc-, illetve tizenkét osztályos iskola (például Jurilovcán) váltotta fel. Szép, egészséges épületekben lipován tanítók, tanárok oktatják a lipován gyermekeket. Minden faluban könyvtár, mozi, televízióval felszerelt művelődési otthon, orvosi rendelő áll rendelkezésükre.

Néhány száz éves állandó kapcsolatuk a román néppel, az iskola (kérésükre bevezették a román nyelvű oktatást), a közigazgatási szervek, a mozi, rádió, televízió, az építőtelepek éreztetik hatásukat. A lipovánok nagy része jól beszél mind az orosz, mind a román nyelvet — az idősebb nők kivételével, akik még orosz iskolába jártak, s nemigen jutottak a falu határán túl. Nem csoda tehát, ha a lipován nyelvjárás-



Balázs Péter:
Lipován halászok
(a Dobrudzsa-sorozatból)

kat ért különböző nyelvi hatások (román, ukrán, német, török) közül a román bizonyult legerősebbnek.

*

Nyelvtani szerkezetük töretlen, alig változott valamit az idők folyamán. Szókészletük azonban, a nyelv legváltozékonyabb területeként, olyannyira feltöltődött román kölcsönszókkal, hogy életük minden területén találkozunk velük.

A földművelésben és zöldségtermesztésben gyakoriak a következő szók: *batós* (batoză), *blayadér* (brigadier), *rikólta* (recoltă), *trajirat* (a treiera), *gradina* (grădină), *papuša* (păpuși). Ez utóbbi szólásmondásban is előfordul: *papuša / lipavánszkaja duša*, vagyis: a lipován lelke (fő tápláléka) a kukorica.

Az állattenyésztés területéről megemlítjük a *kurkán* (curcan), *cap* (taș), *kacilátki* (căței) és a *mayár* (măgar) főneveket. Ez utóbbi különösen gyakran fordul elő, mivel a fuvarozást kizárólag számár segítségével bonyolítják le. Ezzel magyarázható, hogy az áldomás, borraláló jelölésére használt *mayaric'* (egyébként arab eredetű, más orosz nyelvjá-

rásban is előforduló) szót népi etimológiával, helytelenül a román *mayár* kölcsönszóból származtatják.

A táplálkozás, a háztartás és öltözködés területéről valók: *maruntă-jăcki* (măruntaie), *súpa* (supă), *friptúra* (friptură), *bombóna* (bomboane), *b'éfa* (bere), vagy a román *poftă* szó a következő mondatföredékben: *kadá pofita p'ridót* (amikor megjön az étvágya...). A *burkán* (borcan), *tiyájka* (tigaie), *kantár* (cîntar), *gas* (gaz, azaz: petróleum), a *bukány* (bocanci), *batič'ók* (batic), *štófa* (stofă) szók is ide tartoznak.

Az egészségvédelem megszervezésével, az egészségügyi személyzetel, a gyógyszerekkel sok új szó került be a lipován nyelvjárásokba: *špítal* (spítal), *kompréc* (compresă), *salvárəja* (salvarea), *apendič'ita* (apendicită), *tənciúna* (tensiune), *móša* (moașă), *žakcyja* (injectie). Bár az orvosságokról azt tartják, hogy károsak, mégis gyakran fordulnak orvoshoz, különösen, ha a gyermekek egészsége van veszélyben.

A közigazgatás, az iskola, a katonaság sok új fogalmat s a fogalmakkal együtt új szavakat honosított meg nyelvükben. Íme néhány a gyakorban használtak közül: *m'ílíciján* (militian), *kantábil* (contabil), *p'rašadínlixa* (a președinte-ből az elnök feleségét jelölő szó), *konduč'əra* (conducere) (kajétik (caiet), *sukatiwa* (sugativă), *mobilizəra* (mobilizare), *arməta* (armată).

A kölcsönszók túlnyomó többsége főnév és ige, amelyek alkalmazkodnak a lipován nyelvjárások fonomorfológiai sajátosságaihoz. Így például a *garə* és *tigaie* típusú (I., illetve III. ragozású) román szókat a lipovánok rendszerint az *-a*-ra végződő orosz főnevek, míg a II. főnévragozású — kemény mássalhangzóra vagy *-i* simulóhangra végződő — román főneveket a kemény, illetve lágy mássalhangzóra végződő orosz főnevek mintájára ragozzák: *da arməty* (katonaság előtt), *stólbik at lum'iny* (villanypózna); *dva žiəra* (két újság), *tři f'əla d'əlala* (három fogást készítettem).

Néha egész szintagmákat, sőt kifejezéseket is átvesznek a román nyelvből, mint pl. *f'əl d'i f'él d'i lúdi* (fel de fel), azaz sokféle ember; *ni za pamənu | za d'én 'y'i dal* (de pomană) — nem ingyen, pénzért adta; *v f'əalitatə ni v'idəli* (în realitate) — valóban nem is látták.

Az állandó, intenzív román hatás, a román eredetű kölcsönszók nagy száma ellenére a hazai lipován nyelvjárások megőrizték délorosz jellegüket. Egyes hangok, mint például a *g* zárhang (*gəry*) vagy a román *g* affrikáta (*fəg'im'ént*) jelenléte semmit sem módosított hangtani szerkezetükön. Ezek elszigetelt jelenségek, és soha nem fordulnak elő orosz szóban, sőt a *g* zárhangot román kölcsönszóban is egyre gyakorban helyettesítik a megfelelő orosz réshanggal (délorosz jelenség), mint például a *mayár* szóban. Szótani szerkezetük még ennél is ellenállóbbnak bizonyult. A román kölcsönszók tökéletes morfológiai idomulása az orosz nyelvszerkezet sajátosságaihoz a lipován nyelvjárások ellenálló erejére, asszimiláló képességére vall.

A lipován elnevezésről és eredetükről szóló mondákat Lukács László, Nagy Magda és Paszternák Klára jegyezte le Jurilovca és Sarichioi községben, 1958-ban. — A lipován nyelvjárásokat ért román hatás illusztrálására használt példák Nagy Magda doktori értekezésének anyagából valók; 1968—1969 nyarán gyűjtötte őket Slava-Cercheză dobrozdusi községben.